

УДК 159.954–043.86:[929:001]

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-1.5>**В. Є. Виногорова**кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології та педагогіки
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ВПЛИВ СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ

У статті розкриваються соціальні, політичні та економічні проблеми суспільства, які впливають на розвиток особистості. Розглядаються питання формування творчих здібностей особистості залежно від макросередовища. Аналізується роль цінності творчості, науки та розвитку творчих здібностей в суспільстві. Також зазначено сучасні тенденції та напрями розвитку економіки, що характеризується органічним поєднанням та використанням знань, інформації та творчості. Надано світовий рейтинг країн за рівнем креативності та місце України у цьому рейтингу. Підкреслена важливість розвитку креативних індустрій в Україні. Приділяється увага аспектам дослідження розвитку творчих здібностей в освітньому та сімейному середовищах. Проаналізовані найбільш значущі чинники, які впливають на розвиток творчих здібностей особистості відповідно до її віку. Визначено основні чинники стимулювання розвитку творчих здібностей на основі особистісно зорієнтованого характеру взаємодії вчителя з учнями, застосування психолого-педагогічних технологій, що забезпечують самостійну активність учнів у процесі творчої діяльності та системність навчальної роботи з учнями в умовах творчо-розвивального середовища. З'ясовано, що творчість можлива в будь-якій організації, де можливі інновації та винаходи. А також творчі здібності розвиваються в умовах, які стимулюють цей процес.

Досліджуються чинники, що впливають на формування креативності в умовах звичайного життя К.Д. Ушинського та В.І. Вернадського. У статті визначено основні чинники, що вплинули на розвиток здібностей К.Д. Ушинського та В.І. Вернадського. До них було віднесено такі: високий рівень IQ, який проявлявся у гарних здібностях до навчання; «соціальний» чинник, спілкування у колі високоінтелектуальних людей, «гімназійне життя» та рання самостійність значно вплинули на розвиток креативності, а також взаємодія з природою, так званий особистісно-природничий чинник, нову інформацію майбутні науковці синтезували та аналізували «разом з природою».

Отже, середовище є реальною дійсністю, в умовах якої відбувається розвиток людини. На формування творчих здібностей особистості впливає як мікросередовище, яке включає сім'ю та інші системи, які безпосередньо впливають на особистість, так і макросередовище: суспільство, соціально-політичний та економічний устрій країни, в якій формується особистість.

Ключові слова: особистість, творчість, соціально-економічна ситуація, креативний простір, формування особистості, В.І. Вернадський, К.Д. Ушинський.

Постановка проблеми. Середовище розуміють як реальну дійсність, в умовах якої відбувається розвиток людини. На формування особистості впливає як мікросередовище, яке включає сім'ю та інші системи, які безпосередньо впливають на особистість, так і макросередовище: суспільство, соціально-політичний та економічний устрій країни, в якій формується особистість. Також має вплив географічне середовище, до складу якого належать клімат, природні умови й ресурси, що можуть впливати на характер трудової діяльності людини. Якщо розглядати вузьке коло спілкування особистості, тобто сім'ю, друзів, то саме воно більшою мірою може визначати спектр поглядів, інтересів, потреб, системи ціннісних орієнтацій дитини, створює умови для розвитку її природних задатків. Наукова проблема полягає в тому, щоб виявити чинники середовища які можуть впливати на розвиток творчих здібнос-

тей видатних особистостей, формування їх креативності та креативного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні питання розвитку творчих здібностей, талантів приділяють увагу не лише корпорації, а це питання виходить на державний та, навіть, світовий рівень. Наприклад, Martin Prosperity Institute (університет у місті Торонто) щорічно надає дані стосовно креативності та креативного класу 139-ти країн світу. За індексом креативності країни оцінюються за трьома показниками економічного розвитку – технології, таланти та толерантність. Необхідно зазначити, що на рейтинг впливає питома вага інвестицій в наукові дослідження, кількість дослідників і патентів на душу населення, якість освіти та інші.

За рейтингами останніх років найбільш креативною країною визнали Австралію, на другому місці – США, на третьому – Нову Зеландію.

В десятку рейтингу також увійшли такі країни, як: Канада, Данія, Фінляндія, Швеція, Ісландія, Сінгапур та Нідерланди. Сьогодні ці країни вважаються дуже успішними. Україна в цьому Водночас за рівнем наявності талантів, Україна має досить гарні позиції порівняно з багатьма іншими країнами, що могло б сприяти вищим позиціям України в цьому рейтингу, однак наша країна поки-що суттєво програє за показниками толерантності суспільства. Необхідно зазначити, що Великобританія ввела творчі здібності своїх працівників у фактор формування ВВП країни.

Професор економіки Джон Хокінс пропонує розглядати творчість як свій головний основний капітал. Він визначив три принципи створення креативного середовища [7]:

- 1) універсальність креативності (у всіх є творчі здібності, вони закладені в кожній дитині);
- 2) свобода (власне ставлення до будь-якої ідеї – прийняти чи відхилити);
- 3) формування ринків і зв'язків для успішної реалізації ідей.

Основне завдання на цім – перетворити свободу в ефективну економічну діяльність.

Аналітичний центр CEDOS розробив індекс культурного та креативного потенціалу міст. Було зібрано більше ста показників для найбільших міст України: Дніпра, Києва, Львова, Одеси та Харкова. Проведено дослідження за яким було визначено креативний потенціал міста, тобто наскільки середовище міста може впливати на розвиток креативності особистості. До складників середовища міста віднесли кількість бібліотек, музеїв, театрів, кінотеатрів тощо. Показники виявляли наскільки сприятливі у місті умови для розвитку талантів. Однак, сьогодні немає таких досліджень по всіх містах України. Якщо брати ці показники, то у великих містах в певній мірі середовище сприяє розвитку креативності особистості, враховуючи ті можливості, які наявні. Однак, у маленьких містечках та сільських місцевостях середовище не прилаштоване для розвитку креативності підрастаючого покоління.

Професор Майкл Хау з Ексетерського Університету, вважає, що творчі досягнення в більшій мірі залежать від загальних поведінкових чинників і характеристик навколишнього середовища. Він згоден з тим, що кожен наділений даром творчості, але вважає, що лише деякі люди мають необхідні якості, щоб розвинути його в повній мірі. Потрібно тривалий настрій, точне відчуття мети, сильна мотивація для досягнення успіху, здатність зосередити зусилля на конкретних завданнях і часто розуміння і підтримка домашніх.

Пітер Базальгетт, креативний директор британської компанії Endemol Entertainment, яка входить до однієї з великих європейських груп по створенню телевізійних програм, називає шість харак-

теристик творчих людей. Перша – відкритість: «Це означає, що ти дозволяєш свідомості блукати майже як уві сні». Друга якість – незалежність свідомості: «Творчі люди порушують правила, а не встановлюють їх». Третє – вони не бояться змін. Четверте – «тест чистого аркуша <...> Творчі люди відчують виклик простору та прагнуть щось на ньому помістити». П'яте – добре розвинене почуття гумору. І останнє, він заявляє, що творчі люди амбітні та готові до конкуренції [7].

Необхідно зазначити, що обдаровані люди відхиляються від норми не тому, що у них є якась рідкісна здатність, а тому, що у них немає блоку, фільтра, який накладається на талант, притаманний усім. Дослідники дійшли висновку, що психологічна природа творчості для всіх загальна, рідкістю є наша здатність, або природна психологічна можливість використовувати її. Загальна вроджена здатність ставитися до заняття творчістю, але не до виробництва творчих продуктів. Будь-хто може мріяти, і у нього може з'явитися ідея. Набагато менше людей можуть створити креативний продукт. Це залежить від технічних умінь, фізичних ресурсів і, можливо, від чинників навколишнього середовища.

Однак, діти, які потрапили в несприятливі умови розвитку, на жаль, мають досить незначні можливості для реалізації власних потенціалів. Це підтверджується багаточисельними науковими дослідженнями впливу середовища на розвиток творчих здібностей. Наприклад, за результатами кроскультурних досліджень П. Торренса визначаються наступні положення:

- особливості середовища позначаються на типі креативності та процесі її формування;
- розвиток креативності не визначається генетично, а залежить від культури, в якій розвивається дитина;
- розвиток творчих здібностей не передбачає пауз у своєму процесі;
- зниження рівня креативності можна пояснити за рахунок того, наскільки виражені нові вимоги та стресові ситуації, з якими стикається дитина;
- розвивати креативність можна у будь-якому віці шляхом спеціального навчання [8].

Гіппенрейтер Ю. проаналізувавши умови виховання та спадковості зробив наступний висновок: фактори середовища досить вагомими порівняно з чинником спадковості, і можуть іноді повністю компенсувати або, навпаки, нівелювати дії останнього [2]. Думка В. Дружиніна підтверджує попереднє твердження. Він вважає, що креативність актуалізується лише у сприятливих умовах навколишнього середовища. Задля формування креативності необхідно створити наступні умови: по-перше, це наявність позитивного зразка творчої поведінки; по-друге, відсутність зразка регламентованої поведінки; по-третє, створення умов

для наслідування творчої поведінки; і насамкінець, це соціальне підкріплення творчої поведінки [3]. Ще Сальвадор Далі радив: «Необхідно систематично створювати плутанину, це звільняє творчість». Творчість – це складність.

В концепції гуманістичної психології розроблено положення, в якому перераховані умови необхідні для прояву творчості. В ньому зазначається, що необхідно створювати умови для виявлення внутрішніх можливостей дитини. Однак, не треба форсувати творчий розвиток дитини. П. Торренс виділив наступні умови, які можуть сприяти формуванню та розвитку творчості у дітей: орієнтація дитини на творчі рішення; зняття перешкод щодо ініціативи дитини; заохочення творчості вдома і в дошкільному закладі; можливості діяти з думками та предметами; виховання у дитини знання цінності творчих рис своєї особистості; уваги до всіх властивостей навколишнього середовища. К. Роджерс виділяв внутрішні та зовнішні умови, що сприяють розвитку творчого потенціалу особистості. До внутрішніх умов він відносив відкритість дитини досвіду; внутрішню оцінку своєї творчості («чи задоволений я собою, а чи не будуть задоволені мною») та можливість грати з образами та поняттями. Однак, для того, щоб з'явилися внутрішні умови, необхідно створити зовнішні умови. До зовнішніх умов відносять: забезпечення психологічної безпеки (повага до дитини як до особистості, відсутність зовнішніх оцінок) та психологічної свободи (свобода у вираженні своїх почуттів і вчинків).

На думку В.Г. Панка та Г.В. Рудь, життєвий шлях обдарованої та талановитої особистості виступає «як результуюча траєкторія різноманітних суб'єктивних і об'єктивних подій і звершень, в якій особистості слід нарощувати свій суб'єктивний внесок, що могло би збільшити її можливості краще управляти своєю долею, зокрема кар'єрою та ставати менш залежною від об'єктивних чинників формування цієї траєкторії. В цьому сенсі життєвий шлях може виступати своєрідною детермінантою розвитку та самоактуалізації творчо обдарованої особистості, коли її успішність виступає глобальним біографічним чинником зростання обдарованості та таланту, і, навпаки, їх неперервний розвиток і самоактуалізація все більше визначає успішність їх життя» [5, с. 132].

Отже, все і всі, хто оточує кожну людину, події, які з нею відбуваються, так чи інакше здійснюють вплив на її життя. Але необхідно зазначити те, що деякі люди стають креативними та видатними, а інші залишаються жити «звичним життям». Однак, попри численні роботи, присвячені проблемам розвитку творчих здібностей, обдарованості, спеціального дослідження, на нашу думку, потребують дослідження механізми розвитку творчих здібностей у видатних науковців.

Проаналізуємо чинники, які вплинули на формування креативного мислення у видатних науковців на прикладі життя К.Д. Ушинського та В.І. Вернадського.

Мета статті. Проаналізувати історичні та сучасні джерела, в яких описується життя та діяльність В.І. Вернадського та К.Д. Ушинського з метою виявити чинники середовища, що вплинули на розвиток їх творчих здібностей.

Виклад основного матеріалу. Одним з чинників, котрий вплинув на розвиток К.Д. Ушинського було його дворянське походження. Його батьки мали гарну освіту. Особливу роль у житті майбутнього вченого відіграла його мати – завдяки якій, майбутній педагог легко вступив до третього класу гімназії. З дитинства у нього відмічалися гарні здібності до навчання, завдяки чому К.Д. Ушинський дуже швидко засвоював учбову програму та докладав мінімум зусиль на підготовку до занять. Цей момент можна зазначити першим на шляху розвитку креативного мислення – розвиток вроджених здібностей, які поєднуються з жагою до знань (про це свідчить його книголюбство), які нерозривно пов'язані з творчим мисленням.

Другим чинником є, так званий «соціальний» фактор, завдяки якому К.Д. Ушинський отримував досвід, котрий відіграв у його студентському житті важливу роль. Тут можна згадати про його відносини з однокласниками, які були старші за нього, але сприймали його як рівного. Новий досвід та широке коло спілкування, «гімназійне життя» та рання самостійність значно вплинули на розвиток креативності, коли К.Д. Ушинський розширював свій світогляд та формувалася власна думка.

Третім чинником можна виділити особистісно-природничий. К.Д. Ушинський дуже часто прогулювався вздовж берегів Десни, де поруч знаходився хутір його батька та часто там читав книжки. Він зазначав, що саме під час таких прогулянок, йому приходили цікаві ідеї та думки. Тобто отримавши нову інформацію, він синтезував та аналізував її «разом з природою». У своїх творах він ще не раз згадував краєвиди дитинства, які запам'ятав назавжди.

Звернемося до умов формування та розвитку особистості В. І. Вернадського. Спробуємо проаналізувати, що саме впливало на розвиток креативності та креативного мислення вченого.

В.І. Вернадський народився у сім'ї економіста Івана Васильовича. У родині Вернадських було четверо дітей: старший брат Микола, Володимир та дві молодші сестри-близнючки Ольга та Катерина. Перші п'ять років життя Володимира пройшли у Санкт-Петербурзі. Потім, у зв'язку з хворобою батька, сім'я переїхала до Харкова.

Стосунки між батьками були дуже дружні. В.І. Вернадський пригадував: «Вони любили одне одного надзвичайно, я не пам'ятаю ніколи, щоб

між ними відбувалася сварка, та, здається, її й не було ніколи» [1, с. 22].

Вихованням Володимира більшою мірою займався батько Іван Васильович. Він досить багато часу приділяв його освіті та розвитку. Він сформував Володимирі Івановичу інтерес до науки, любов до людей. Володимир Іванович доволі рано навчився читати та багато годин проводив з книжками, водночас він читав різноманітну літературу: географію, йому подобались книжки про мандрівників, про природу, у 5 років цікавився історією та прочитав цілу низку історичних книжок. Отже, з раннього дитинства В. І. Вернадському було цікаво знаходити та систематизувати різні факти. Про це також свідчать його спогади у листі Н.Є. Старицькій, де він описує як у ранньому віці продивлявся та розкладав батькові папери біля письмового стола. Продивляючись журнали, які випишував батько, відмічав картинки, які в них були, та запам'ятовував їх, що свідчить про інтенсивний розвиток когнітивних процесів, таких як пам'ять та уява, які нерозривно пов'язані з креативним мисленням.

Тобто батьки прищепили Володимирі інтерес до книг, а це, зі свого боку, стало одним з головних чинників, що вплинуло на розвиток особистості. Взагалі найулюбленішим місцем у будівлі Вернадських для нього був батьківський кабінет. Пригадуючи життя у Харкові, В.І. Вернадський писав, що життя у ті часи було одним з найкращих, які можна побажати. Найбільш світлими хвилинами були для нього ті книжки й думки, які сформувались під їх впливом, а також розмови з батьком та двоюрідним дядею Е.М. Короленком.

Значно вплинула на формування особистості Володимира няня Олександра Петрівна. Він пригадував її як людину добру і розумну. Вона сприяла формуванню релігійного світогляду, а також рівного та шанобливого ставлення до людей будь-якої класової приналежності. Вона зауважувала про те, що «тепер немає кріпаків і поміщиків – усі люди» [1, с. 35]. Саме ця людина була одною із перших, яка допомагала йому формувати критичне мислення. З цього ми бачимо, що, починаючи з дитинства, люди, які оточували його, допомагали розвивати особисту думку на різні речі, що, зі свого боку, сприяло розвитку креативного мислення. У гімназії захоплення історією церкви підтримав духівник М. Соколов, який давав книги зі своєї бібліотеки та з бібліотеки гімназії. Варто зазначити, що на той час В.І. Вернадський намагався використати кожний шанс скористатися іншими бібліотеками, окрім домашньої, яка стала відправною точкою у його пізнанні.

Також вагомий, на нашу думку, внесок у розвиток особистості В.І. Вернадського зробив його

двоюрідний дядько Е.М. Короленко, з яким вони довгими вечорами багато про що спілкувалися, підтримуючи у юного Вернадського жагу до природничих наук.

Вернадський любив підкріплювати свої теоретичні знання практично. Він писав, що через природу намагався знайти відповіді на, хвилюючи його, питання. За допомогою здатності помічати дрібниці, він міг систематизувати та застосовувати свої знання, спілкуючись з природою. Варто зазначити, А.Н. Краснова, за допомогою якого, Вернадський почав розкривати свій потенціал у природничих науках, публікуючи статті у гімназійному природничо-історичному журналі. Вернадський вважав, що саме так можна знайти відповіді на всі питання. Тобто, за допомогою сенсорних процесів, він розвивав здібність до висловлення інтуїтивних суджень. За допомогою взаємодії з природою, В. І. Вернадський розвивав здібність до розв'язування задач в умовах неповної детермінованості. Тобто, намагався пояснити взаємозв'язок того, що у книзі та в житті. Одним із значних та ранніх проявів високого рівня креативного мислення, ми можемо прослідкувати, на прикладі яким чином Вернадський у гімназії складав іспит з математики. Він здивував викладача Верещагіна своїм нестандартним підходом, коли запропонував три нетипові рішення задачі.

Таким чином, ми бачимо, що на розвиток креативного мислення В.І. Вернадського вплинули його соціальне оточення, спілкування у колі високоінтелектуальних людей, природне середовище та власні особливості особистості.

Висновки та пропозиції. Отже, на прикладі видатних науковців В.І. Вернадського та К.Д. Ушинського, можна зробити висновок, що для того, щоб стати повноцінним членом суспільства необхідні такі якості, як: активність, свобода, ініціативність, здатність удосконалювати оточуючий світ і нести за це відповідальність, продукувати нові ідеї та змінювати себе. Як суб'єкт виховання особистість формується лише за наявності у батьків певної системи цінностей. Тому це дає можливість дитині розвиватися та проявляти свої здібності, а також допомагає їй стати творцем своєї долі та суб'єктом власної життєдіяльності. Головними пріоритетами сім'ї мають бути демократія, гуманізм, свобода.

Тому, на нашу думку, сьогодні необхідно створити умови для цілеспрямованого розвитку суспільства, починаючи з розвитку талановитої особистості. Таким чином, створення середовища, в якому дитина може бути самостійною, проявляти свободу вибору, повага до дитини та відсутність надмірної вимогливості до неї, сприяє формуванню у неї творчих здібностей.

Література:

1. Вернадский В.И. Письма Н.Е. Вернадской (1886–1889).
 2. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? Москва : ЧеРо, Сфера, 2003. 118 с.
 3. Дружинин В.Н. Психология : учебник для гуманитарных вузов. Санкт-Петербург : Изд. дом ПИТЕР, 2007. 656 с.
 4. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. Москва : Наука, 1991. 271 с.
 5. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психология життєвого шляху особистості : Монографія. Київ : Ніка-Центр, 2006. 280 с.
 6. Ушинський Костянтин Дмитрович. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Ушинський_Костянтин_Дмитрович
 7. Хокинс Дж. Выступление на TED «Креативная экономика». URL: https://www.youtube.com/watch?v=rCqhnlpQ_Xw.
 8. Torrance E.P. Rewarding Creative Behaviour. Experiments in classroom creativity. Prentice Hall, 1965. 353 p.
-

Vynohradova V. Ye. Influence of the environment on the development of a personality and its creativity

The social, political, and economic problems of society that affect the development of an individual are revealed in the article. The questions of forming the creative abilities of the person depending on the macro environment are studied. The role of value of creativity, science, and the development of creative abilities in society is analyzed. It is specified modern trends and directions in the economy characterized by a natural combination and the use of knowledge, information, and creativity. The world country ranking of the creativity level and the place of Ukraine in this rating are given. The importance of developing creative industries in Ukraine is emphasized.

It is given attention to the research of the development of creative abilities in educational and family environments. The most significant factors that influence the development of creative abilities of the individual in conformity with its age were analyzed. The basic factors of stimulation of the development of creative abilities based on a person-centered character of interaction of a teacher with students, application of psychological and pedagogical technologies providing the independent activity of students in the process of creative activity, and the systematic of class assignment with pupils in conditions of creative and developing environment are determined. It is found that creativity is possible in any organization where innovations and inventions occur. The creative abilities are developed in conditions that stimulate this process.

The factors that influence the formation of creativity in the conditions of the ordinary life of K.D. Ushinsky and V.I. Vernadsky are studied. The main factors that influenced the development of the abilities of K.D. Ushinsky and V.I. Vernadsky are defined in the article. These are the following: a high level of IQ, which is demonstrated in good abilities to study; "Social" factor – communication in the midst of highly intellectual people; "Upper secondary school life" and early independence that influenced the development of creativity significantly; interaction with nature, the so-called personality and natural factor. The new information was synthesized and analyzed by future scientists "together with nature".

Consequently, the environment is a real substance in which human development takes place. The formation of creative abilities of the person is influenced as the micro environment including a family and other systems that affect the personality directly and the macro environment including society, socio-political and economic structure of a country in which the person is formed.

Key words: *personality, creativity, socio-economic situation, creative space, personality formation, V.I. Vernadsky, K.D. Ushinsky.*